

KEREKES GYÖRGY

Salvador Allende politikai hitvallása

Bár tudományos konferencián nem illik szubjektív tapasztalatokat felidézni, ez alkalommal nem tartom be az egyébként jogos illemszabályt. Jó okom van rá. Nagyon vártam Salvador Allende elnökségét, a Népi Egység kormányát. 1973 szeptemberében pedig Santiago de Chilében voltam: a helyszínen szenvedtem meg a bukást. Ez ad okot az illemszabály megszegésére.

1965 augusztusától 1966 június végéig Havannában tartózkodtam, a disszertációmhoz gyűjtöttem anyagokat. Nagyszerű társaságba kerültem. Ott dolgozó külföldi értelmiségiek – többek között spanyolok, mexikóiak, peruiak és chileiek – rendszeresen találkoztak egymással. Kuba és más országok tapasztalatai mellett gyakran váltottak szót Chiléről, a soron következő, 1970-ben megtartandó elnökválasztásról, Allende várható győzelméről.

Egyre több információhoz jutottam az országról. Megismertem a baloldali egységtörekvések történetét, s ebben Allende kiemelkedő szerepét.

Mint tudjuk, a chilei társadalom szerkezete igen tagolt. Ehhez igazodott a pártrendszer is. A baloldali pártok viszonyát tartósan az éles versengés jellemezte. Ugyanakkor az egységfront megteremtésének szükségességét már a második világháború előtt felismerték. Átmeneti sikerek után azonban ez a készség meggyengült. Az 1952-es elnökválasztásokon Allende a szocialisták és a kommunisták közös jelöltjeként csak 5,4%-ot ért el. Felismerte, hogy szövetségeseket kell találnia, egységfrontra kell lépnie más baloldali erőkkel.

Allende kiemelkedő érdeme, hogy életre keltette és mind sikeresebben működtette a baloldali és a középpártok együttműködését. Személyes adottságai, képességei tették elismert vezetővé. Sokoldalúan tájékozott, művelt, empátiás személyiség volt. Odafigyelt másokra, a másféle nézetekre. Természetesnek tartotta a vitát. Adottságai, tárgyszerűsége, a közös álláspont kialakítására való képessége révén vált a baloldali vezető személyiségévé.

Az 1958-as elnökválasztáson a baloldali pártok egységfrontja már a második legjobb eredményt érte el: a szavazatok több mint 28%-át szerezte

meg. 1964-ben a baloldal – lényegesen több szavazattal – ismét a második helyet szerezte meg a hirtelen élre törő Kereszténydemokrata Párt mögött.¹

Az említett havannai baráti társaság tagjai – látva érdeklődésemet – könyvekkel, pártkiadványokkal láttak el. Közvetlen kutatásaim (a forradalmi Kuba külpolitikájának tanulmányozása) mellett egyre mélyebben tájékozódtam a jelenkori chilei fejlődés témakörében.

Hazatérésem után, amikor 1966 őszén a tanszéken, ahol dolgoztam, beszámoltam kubai tapasztalataimról, utoljára azt a kérdést is feltették kollégáim: – Na, és hova készülsz legközelebb? – Chilébe – mondtam –, szeretném a helyszínen tanulmányozni a majdani szocialista elnök, Salvador Allende kormányának tevékenységét.

Mondanom se kell, derülség fogadta a válaszomat. Kollégáim nem ismerték a chilei helyzetet, Allende választási esélyeit, így komolytalannak tartották a tervemet. Pedig reális volt.

1970 szeptemberében Salvador Allende, a Népi Egység jelöltje relatív többséggel győzött az elnökválasztási küzdelemben. 1971. január 3-án már Chilében voltam, hogy előadóként részt vegyek az Egységes Szakszervezeti Központ, a CUT által rendezett Nyári Egyetemen.

Örökké emlékezetes marad számomra a megnyitó ünnepség. Ekkor találkoztam először Allendével, Chile új elnökével. A rendezvény fő szónokaként az ország megváltozott helyzetéről beszélt. Kiemelte az állami szektor növekedésének fontosságát. A munkához való új viszony megteremtésének szükségessége mellett érvelt. Óhatatlanul Fidel Castróval hasonlítottam össze, akinek szónoki képességét nemegyszer csodálhattam.

Allende nagyon más személyiség volt, mint Fidel Castro. Igazi civil benyomását keltette, aki mentes a nagy gesztusoktól. Úgy adott elő, mintha hangosan meditálna. Érveket keresett egy másfajta gondolkodással, eltérő gyakorlatl szemből.

Akkor keletkezett az a benyomásom, hogy Allende személyében valójában egy energikus, tudatos, nagy politikai tapasztalattal rendelkező reformerrel, egy elveihez feltétlenül ragaszkodó, következetes demokratával, mi több, egy bölcs „nagyapával” találkozom; olyan személyiséggel, akiből hiányzik a forradalmár bármi áron való győzni akarásának szenvedélye.

Beszéde után a külföldről érkezett négy előadót (egy szovjet, egy jugoszláv és két magyar) felhívta az emelvényre. Kezet szorított velünk, pár mondat erejéig mindegyikünkkel elbeszélgetett, érdeklődött majdani előadásaink tárgya iránt.

A Népi Egység kormányzása idején három részletben összesen mintegy nyolc hónapot töltöttem Chilében. Tapasztalataimat 1975-ben, úgy is mondhatnám, egy terjedelmes gyorsjelentésben publikáltam.² Különös figyelmet

¹ Az elnökválasztások (1932–1970) adatait közli: Francisco de AGUIRRE (szerk.): *Radicalismo Chileno*. Buenos Aires–Santiago de Chile, 1972. 145–146.

² KERÉKES György: *Chile. Egy tragédia tanulságai*. Kossuth Könyvkiadó, 1976.

fordítottam annak megvilágítására, hogy parlamenti többség nélkül is miért volt kezdetben több mint biztató – bizonyos vonatkozásban sikeres – Allende kormánya. Mindenekelőtt azért, mert ezt a választáson vesztes nagy riválissal, a Kereszténydemokrata Párttal való megállapodás tette lehetővé. A párt külső támogatásáért cserébe „csak” azt kellett garantálni, hogy az új elnök a választási programja szellemében cselekszik, és minden vonatkozásban betartja az alkotmány előírásait. Allende számára ez evidencia volt. Azt, hogy mennyire is, néhány példán mutatom be. Allendét önmagával – előzetesen megszenvedett politikai felfogását a tetteivel – fogom szembesíteni. Pontosabban: az ellenzéki politikust szembesítem az elnöki hatalmat gyakorló politikussal.

Előjáróban szabadjon egy dolgot egyértelműen leszögezni: Allende szociáldemokrata *politikusnak* vallotta magát, nem volt teoretikus. Ezt többször hangzottatta. Egy 1971. májusi sajtóértekezleten – kérdésre válaszolva – leszögezte: „Világosan meg kell mondanom, nem vagyok a marxizmus teoretikusa. Egy ember vagyok, aki elolvasott egyet s másat a marxizmus elméletéből [...] van véleményem [...] a marxizmus nem dogma, azt hiszem, hogy egy módszer a történelem értelmezéséhez.”³ Ez világos beszéd. A politikusi hitvallását kell hát tetteivel szembesíteni.

A helyes kiindulópont tehát az, ha politikai felfogásának, politikai céljainak legfontosabb alkotóelemeire hívom fel a figyelmet. Ezek már az 1960-as évek elején tetten érhetőek, és a legkiforrottabb formában a Népi Egység kormány programjában jelentek meg. A főbb célok a következők: 1. Segítséget nyújtani a nyomorúságos helyzetben lévőknek. 2. Meggyorsítani az ország gazdasági fejlődését. 3. Az ország legfontosabb nyersanyagkincseit visszaszerezni a nemzetnek. 4. Földreform. 5. A bankrendszer állami ellenőrzése. 6. A demokrácia továbbfejlesztése, a részvételi demokrácia feltételeinek javítása. 7. Békés, demokratikus keretek között megteremteni a feltételeket a szocialista társadalom kiépülése számára.⁴

Itt nincs lehetőség arra, hogy az említett célok mindegyikének gyakorlatai érvényesítéséről szóljak. Azt azonban egyértelművé szeretném tenni, hogy Allende és kormánya valamennyi itt felsorolt törekvést következetesen képviselte. Semmilyen ellentmondást nem fedeztem fel a program és a kormány törekvései, tettei között. Más kérdés, hogy a Népi Egység kormánya a végrehajtás során számos hibát követett el, döntően a közgazdasági hozzáértés hiánya miatt. Példákkal jelezni fogom ezek természetét is.

A Népi Egység mintegy 1000 napig volt kormányon. A forradalmi átalakulás vívmányait – csaknem valamennyit – kormányzása első felében sikerült kiharcolnia. Ezt az eredményt két körülmény segítette elő nagymérték-

³ Salvador ALLENDE: *Obras Escogidas. Colección Chile en el Siglo Veinte*. Centro de Estudios Políticos Latinamericanos Simón Bolívar, Fundación Presidente Allende (España), Barcelona, 1989. 351.

⁴ *Panorama Básico del Gobierno Unidad Popular*. Candidatura Presidencial de Salvador Allende. Impresora Horizonte. Santiago, 1970.

ben. Egyrészt az 1971. áprilisi községtanácsi választás sikere, amikor is a Népi Egység jelöltjei a szavazatok több mint felét (50,58%-át) szereztek meg. Másrészt az, hogy a chilei nemzet felsorakozott a rézbányászat nemzeti tulajdonba vétele mellett. Ezzel magyarázható a csaknem egyhangú szavazás a törvényhozásban.

A kormány első intézkedései – ígéretéhez híven – szociálpolitikai jellegűek voltak. Nem volt meglepő – mondhatnánk, ekkor még jelképszerű – az a döntés, hogy minden gyermek kapjon napi fél liter tejet. Befagyasztották a kenyér árát és a lakbéreket. Rendezték a minimálbéreket. Radikálisan csökkentették a munkanélküliek számát.⁵

Ezek az intézkedések a gyorsuló infláció közepette egyre fontosabbakká váltak. A pénzromlás ismert volt a korábbi évtizedekben is. A 30% körüli évi infláció már-már természetes volt. És ez még az 1970-es esztendő utolsó hónapjaiban is igaz. 1971 májusától viszont egy éven keresztül – amikor a gazdasági növekedés üteme meghaladta a 10%-ot – némileg csökkent a pénzromlás üteme. A kedvezőtlen változás 1972 második negyedévében következett be. Különösen akkor, amikor csökkenni kezdett a gazdasági növekedés, majd aztán szeptemberben közel 8%-os visszaesésbe csapott át. Nos, ekkor az infláció havi (!) üteme már meghaladta a 100%-ot.⁶

A Népi Egység kormányának legnyilvánvalóbb sikere a földreform gyors és következetes végrehajtása volt. Mindazonáltal semmi sem okozott akkora nehézséget – főleg 1973-ban –, mint a városi lakosság élelmezése. Annak ellenére, hogy az élelmiszer-behozatalt jelentősen megnövelték.

A Népi Egység kormányának intézkedései révén felgyorsult a földreform végrehajtása, amelyet az előző kormány már 1967-ben elkezdett. Noha az érvényes törvény nem mindenben egyezett a baloldal elképzelésével, mégis – a falusi szegénység elvárásai miatt – a végrehajtásra került a hangsúly. Úgy gondolták, hogy az elkerülhetetlen korrekciókra lesz még idő.

A korábbi törvényhozók kétségtelenül szembenéztek a valósággal, vállalták a történelmileg kialakult latifundium rendszer felszámolását. 1965-ben Chilében 4876 birtokosnak volt 80 öntözött hektárt meghaladó földterülete. A korábbi kereszténydemokrata kormányzat idején 1408 latifundiumot sajátítottak ki. A Népi Egység kormánya 1972 augusztusáig 3374 latifundiumot, közel kilencmillió hektár földet adott át a parasztságnak.⁷ A földreform végrehajtása ebben a vonatkozásban sikeres volt. Csakhamar bebizonyosodott azonban, hogy a gyakorlatban a korrekciók nélküli végrehajtás kivédhetetlen negatív következményekkel járt.

Miután számos helyen közelről láthattam a történeteket, felidézem az első – a probléma lényegét igencsak jellemző – élményemet. A hármas számú

⁵ A gazdasági fejlődésről, valamint a szociális intézkedésekről részletesen tájékoztat: *La economía chilena en 1971*. Instituto de Economía. Universidad de Chile, Santiago de Chile, 1972.

⁶ Paul E. SIGMUND: Allende in retrospect. *Problems of Communism*, 1974. május–június. 13.

⁷ Discurso del primer secretario del partido comunista. *El Siglo*, 1972. augusztus 15.

földreformövezet székhelyén tartott első előadásom után egy parasztember meghívott, hogy másnap reggel látogassak el a településére. Megérkezésemkor az iroda előtt nagy csoportosulás várt. Vendéglátóm azonnal nekem szegezte a kérdést: „Mondja, önöknél a szövetkezet hogyan fizet? Az is megkapja a bért, aki egész hónapban egyetlen napot sem dolgozott?” Mielőtt a magyar tapasztalatokról bármit mondtam volna, kérdezni kezdtem. Kiderült, hogy a kormány megszavazott egy minimális bért minden dolgozónak, akik a reformtelepüléseken élnek. Eleinte szokás szerint mindenki el is járt dolgozni. De minthogy elment a földesúr teljhatalmú „helytartója”, és a településnek választott vezetője lett, akitől már nem félték, a fegyelem fellazult...

Valójában nem egyszerűen az volt a baj, hogy kormány munkafedezet nélküli jövedelmet juttatott az agrárjellegű településeknek. A legnagyobb baklövés szerintem az volt, hogy nem létezett tulajdonos. A törvény öt év átmeneti időt adott a tulajdonforma eldöntésére. A termelőegységek megmaradhattak a régi formában, de fegyelmező eszköz és személyi érdekeltiség nélkül. Szervezhettek szövetkezetet, választhatták a földosztást is. A döntés nagy időhatára azonban a termelésben zűrzavaros állapothoz, az pedig élelmiszerhiányhoz vezetett a városokban. Igaz, ebben közrejátszott az is, hogy jelentősen megnőtt a parasztok élelmiszerfogyasztása.

Említést érdemel az állam és a gazdaság viszonya is. A kormányzati célok között a nem szerepelt piacgazdaság felszámolása. Minden jel arra mutatott azonban, hogy az állami szerepvállalást – a kezdeti hónapoktól eltérően – egyre inkább túlértékelték a kormányzat. Ez elsősorban a termelőtulajdon állami felvásárlásában jelentkezett. De nagyon gyorsan kiterelbélyesedett az állami befolyás igénye a gazdasági élet egészére.

A szemléletváltozást, a hivatalos adatok teljességét az 1973. évi Elnöki Üzenet tartalmazta. Allende ebben hangsúlyozta: „A társadalmi szektorhoz több mint 200 vállalat tartozik, beleértve azokat is, amelyek már 1970 előtt is köztulajdonban voltak.”⁸

Az állami tulajdon mindenekelőtt tőzsdei felvásárlással nőtt (másra nem volt sem kormányzati akarat, sem lehetőség). Eleinte nagy volt a kereslet. A kormány a költségvetési tartalékok nagy hányadát tulajdonvásárlásra fordította. Ennek természetes következményként a részvények ára megnövekedett. A drágán megvásárolt tulajdon fejlesztésére, a termelés modernizálására szolgáló források viszont elapadtak.

Az elnök üzenetében kiemelte a bankoknál és a pénzügyintézeteknél bekövetkezett változásokat is. „A kölcsönök több mint 90%-a társadalmilag ellenőrzött” – mondta.⁹

A történetek alapvetően befolyásolták a hazai és a nemzetközi, elsősorban az észak-amerikai tőke viszonyát a népi hatalomhoz. A következmények

⁸ *Mensaje del presidente Allende ante del Congreso Pleno. 21 de mayo de 1973. XII.*

⁹ Uo.

számos területen, a politikában és a gazdaságban egyaránt jelentkeztek. A leglátványosabban a pénz elértéktelenedésében.

1972–1973-ban egyre kínzóbbá vált az infláció. A gazdasági teljesítmények messze elmaradtak a várakozásoktól. Mind több gondot okozott az Egyesült Államok ellenséges politikája. Egyre élesebbé váltak az osztályellentétek. Markánsan életre keltek, megszerveződtek a szélsőjobboldali csoportok, de a szélsőségesen baloldali erők is. Szaporodtak az utcai összecsapások. Igaz, fegyverhasználatra egyelőre nem került sor.

Az új helyzetben kemény vita bontakozott ki a kereszténydemokrata vezetők körében is. Voltak közöttük szép számmal olyanok, akik – látva a növekvő gazdasági problémákat, a középosztály türelmetlenségét – a Népi Egységgel kötött korábbi megállapodás felbontását követelték. Mások azzal érveltek, hogy a kormányzat elkövet ugyan hibákat, de Allende elnök változatlanul ragaszkodik az alkotmányhoz, a demokratikus viszonyok maradtak érvényesülnek. A Népi Egységgel kötött megállapodást végül is nem mondták fel, de az elbizonytalanodás erősen hatott a közállapotokra.

Allende felismerte, hogy a politikai stabilitás fenntartásához új eszközöket is alkalmaznia kell. Belátta, hogy ehhez mindenekelőtt új összetételű kormányra van szüksége. 1972. november 2-án polgári-katonai kormány alakult. Három magas rangú tábornok kapott fontos pozíciót. Carlos Prats, a szárazföldi erők főparancsnoka lett a belügyminiszter, aki e tisztségénél fogva egyben a köztársaság elnökének helyettese is lett. Fontos volt az is, hogy a közellátás megszervezését a katonákra bízták. És üzenetértéke volt annak is, hogy a tábornokokkal együtt az új kormány tagja lett Luis Figueroa és Rolando Calderón, az Egységes Szakszervezeti Központ korábbi elnöke és főtítkára is.

A kormány átalakítása szükséges volt, de természetesen nem vezetett általános társadalmi megbékéléshez. A középosztály ellenállása azonban a korábbi hónapokhoz képest átmenetileg csillapult, és e társadalmi csoport a kivárára rendezkedett be. Ez a helyzet felkínálta a lehetőséget a kialakult gazdasági viszonyokkal való szembenézésre.

A kormányzó pártok vezetői is világosan látták, hogy – elsősorban a gazdaságpolitikai kérdésekben – korrekcióra van szükség. Voltak erre vonatkozóan reálpolitikai elképzelések, amelyek azonban nem valósulhattak meg. Mindenekelőtt azért nem, mert magában a Szociáldemokrata Pártban megjelent és gyorsan erősödött a belső ellenzék – egy olyan irányzat, amely a szélsőbaloldallal kereste a szövetséget. Tagjai elvetették a kompromisszumos politikai törekvéseket. Koncepciójukat a kormány nem akarta elfogadni, de képtelen volt meghozni a szükséges reálpolitikai döntéseket, miközben a gazdaság romló állapota megkövetelte volna a gazdasági konszolidáció elindítását.

Az 1973-as év elején – különösen márciusban, a tanév kezdetén – új módon jelentkezett a középosztály kormány elleni fellépése. Mindennaposá vált az utcai rendbontás. Fiatalok – főleg középiskolás diákok – hevenyészett

barikádok építésével akadályozták a főváros legforgalmasabb útvonalán a közlekedést. Aktivizálódott a Haza és Szabadság nevű szélsőjobboldali szervezet.

Az ismét kiéleződő politikai hangulatban 1973. június 29-én elvetélt puccskísérletre került sor. Egy kisebb katonai egység megtámadta az elnöki palotát. Allende elnök először – a televízió és a rádió útján – a munkások segítségét kérte. Felszólította őket a gyárak megszállására, és kérte, hogy nagy számban vonuljanak az elnöki palotához. Ezt követően Prats tábornokot hívta telefonon, és a segítségét kérte. A tábornok egy gyorsan mozgó alakulat élén rövid időn belül megérkezett, és két óra alatt felszámolta a puccskísérletet.

Ezt követően az alkotmányhű tábornok bejelentette lemondását, amit az elnök elfogadott. Ezt a baloldali gondolkodásúak elhibázott döntésnek tartották. Annál is inkább, mert Prats lemondásával a rangsor értelmében Pinochet tábornok lett a szárazföldi erők főparancsnoka...

Időközben – mint várható volt – tovább gyorsult az infláció. Éles viták folytak a gazdasági helyzet alakulásáról. E vonatkozásban ütközött ki a legjobban a kiváló demokratikus politikus, Allende tudásbeli gyengesége, a közgazdasági ismeretek hiánya. Nem volt képes önálló szervezeti formát adni a gazdasági élet irányításának, ahol adekvát döntések születhettek volna.

A gazdasági problémák halmozódása, a társadalmi küzdelem ismételt kiéleződése fokozatosan felőrölte az elnök erejét. A kormány helyzete lassan reménytelenné vált. Hiába állt mögötte változatlanul a munkásság, a szegény sorú népesség. Ez jutott kifejezésre 1973. szeptember 4-én, amikor a fővárosban mintegy 500 ezer ember lelkesen tüntetett a kormány mellett.

Itt megint személyes tapasztalatot idézek fel. Másnap, szeptember 5-én a szakszervezeti központ folyosóján összefutottam Jorge Godoy-jal, a kormány munkaügyi miniszterével, az egységes szakszervezeti központ korábbi elnökével, akivel chilei munkám során baráti kapcsolatba kerültem. Megkérdeztem tőle: – Most mi lesz? A nép változatlanul élteti Allendét, a Népi Egység kormányát – mondtam. – Igen, így van – válaszolta. – Mégis megbuktunk. A kormányzás gyakorlatilag megszűnt, jó ideje nem tudunk döntéseket hozni. Az elnök elfáradt. Fizikailag jelen van a kormányüléseken. Dönteni nem tud. Előterjesztettünk egy javaslatot, hogy nevezzen ki egy szűkebb kabinetet, s engedje át az elnöki döntések egy részét ennek a testületnek. Nem fogadta el a javaslatot. Ragaszkodik az alkotmány betűjéhez. Már nem vagyunk ura a helyzetnek. – Ezt mondta Godoy, majd kezét nyújtott, és elsietett.

Mint ismeretes, a katonai hatalomátvételre néhány nappal később, 1973. szeptember 11-én került sor. Salvador Allende elnöki esküjéhez hű maradt, fegyveres harcban hősként halt meg.